

ارجوزة في الكلام

شهاب الدين اسماعيل بن شرف الدين العودی (متوفی ۷۴۱)

مقدمه و تحقیق از: یعقوب جعفری

خاندان « ابن العودی »

نسبت داده می شوند و هردو صحیح است زیرا به طوری که خواهیم دید، یکی از اجداد این خاندان که در حله متولد شد، بعدها به « حلب » و از آنجا به « جزین » آمد و در آنجا زندگی کرد و از دنیا رفت و می دانیم که « جزین » یکی از شهرهای جبل عامل بوده است^(۱). بنابراین، اینکه بعضی ها گمان کرده اند که ابن العودی، دوخاندان مستقل بود. یکی از حله و دیگری از جبل عامل، درست نیست. غفلت از این نکته سبب شده که آقای مدرسی به مؤلف امل الآمل که شهاب الدین اسماعیل ابن العودی سراینده ارجوزه در کلام را عاملی جزینی معرفی می کند، ایراد بگیرد و او را به خلط میان دوخاندان متهم کند^(۲).

از خاندان ابن العودی چندتن را می شناسیم هرچند که اطلاعات ما در باره آنها اندک است:

۱ - ابوالمعالی سالم بن علی بن سلیمان ابن العودی، معروف به « نیلی » (زنده در سال ۵۵۴) شاعر اهل بیت که بعضی از اشعار او در مناقب ابن شهر آشوب آمده است او اهل شهری بوده به نام « نیل » که در امتداد نهری به همین نام که از فرات به دجله می ریزد، در نزدیکی شهر حله بوده و گویا اکنون

شهر « حله » در قرن هفتم و هشتم هجری خاستگاه دانشمندان و متفکران بلند آوازه ای در عالم تشیع بوده که در فقه و کلام و تفسیر و دیگر علوم اسلامی میراث گرانبهایی از خود به یادگار گذاشته اند و حوزه های علمی و علماء متأخرتر شیعه همواره وامدار تحقیقات و تألیفات آن فرزندان هستند.

افرادی مانند محقق حلی، یحیی بن سعید حلی، ابن ادریس حلی، علامه حلی، فخر المحققین و چند تن دیگر از علماء حله، در کتب فقه و کلام از معروفیت خاصی برخوردارند و چنین به نظر می رسد که حله در آن برهه از زمان، حوزه علمی نیرومندی در جهان شیعه بوده است و خاندان های علمی متعددی در حله بوده اند که آثار و تألیفات بسیاری از آنها برجای مانده است.

یکی از خاندانهای علمی حله در دو قرن هفتم و هشتم، خاندان « ابن العودی » بوده است. این خاندان گاهی به « حله » و گاهی به « جبل عامل »

خرابه های آن به نام « نیلیه » وجود دارد (۳).

اینکه ما این شخص را در شمار خاندان ابن العودی آوردیم به جهت نزدیکی محل تولد او به شهر حله و تشیع و تصلب او در محبت اهل بیت (علیهم السلام) است که در اشعار او آمده است البته احتمال اینکه او مربوط به خاندان ابن العودی حلی نباشد نیز وجود دارد و تحقیق بیشتری می خواهد.

بعضی از اشعار این شاعر و از جمله غدیریه او را مرحوم امینی نقل کرده است (۴).

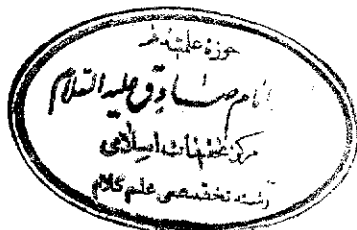
۲- نجیب الدین ابوالقاسم بن حسین بن محمد العودی حلی (متوفی ۶۷۹) یافعی اورا فقیه و متکلم و شیخ شیعه و عالم آنها معرفی می کند که مدتی در حلب بوده و از آنجا به خاطر سب صحابه کوچ داده شده است (۵). ابن کثیر که او را متوفی سال ۶۷۷ می داند در باره او گفته است: « شیخ الشیعه و امامهم و عالمهم فی انفسهم کانت له فضیلة و مشارکة فی علوم کثیرة و کان حسن المحاضرة و المعاشرة لطیف النادرة و کان کثیر التعبد باللیل وله شعر جید » (۶).

ذهبی گزارش کاملتری از جریان کوچ او از حلب به دست می دهد و می گوید: « سکن حلب مدة فصنع بها لکونه سب الصحابة ثم سکن جزین الی ان مات بها فی نصف شعبان وله نیف و تسعون سنه » (۷). ضمناً ذهبی هم مانند یافعی تاریخ در گذشت او را سال ۶۷۹ می داند. داستان کوچ او به جزین و سکونت در آن شهر را ابن عماد حنبلی نیز آورده است (۸).

۳- شرف الدین ابو عبدالله حسین بن ابی القاسم بن حسین العودی (زنده در ۷۴۰) او که فرزند نجیب الدین سابق الذکر است، ردیه ای بر محقق

حلی جعفر بن حسن (متوفی ۶۷۶) در باره عقیده او راجع به قائلین به شیئیت معدوم نوشته است. محقق حلی در پاسخ پرسشی راجع به اثبات معدوم که از او شده بود، جوابی نگاشته و قائلین به آن را کافر و فاسق ندانسته و گفته است که چنین کسی از زمره اسلام خارج نیست و از حقوق مسلمین برخوردار است. شرف الدین ابو عبدالله این پاسخ را نپسندیده و ردیه ای بر آن نوشته است که هر دو اثر در مجموعه بادلیان که بعداً معرفی خواهیم کرد، آمده و اخیراً این دو نوشته در مجله مشکوة (شماره ۳۵) چاپ شده است همچنین از شرف الدین رساله دیگری در اعتقادات در همین مجموعه آمده است. متأسفانه هیچگونه اطلاعی از شرف الدین مزبور جز نوشتن این ردیه و رساله اعتقادات و اینکه او فرزند نجیب الدین است، به دست نیامد.

۴- شهاب الدین اسماعیل بن شرف السدین ابی عبدالله حسین العودی (متوفی ۷۴۱) او فرزند شرف الدین سابق الذکر است و شیخ حر عاملی در باره او گفته است: « فاضل عالم علامة شاعر ادیب و له ارجوزة فی شرح الیاقوت فی الکلام و غیر ذلك » (۹). در اعیان الشیعه پس از نقل سخن امل الأمل از کتاب یا مجله ای به نام « الطلیعة » نقل می کند که: اسماعیل بن حسین العودی العاملی المعروف بشهاب الدین بن شرف الدین توفی فی الجبل سنه ۵۸۰ تقریباً کان فاضلاً و... و حضر علی علماء الحله ثم رجع الی بلدة جزین له نظم الیاقوت ارجوزة نظم بها کتاب الیاقوت لابن نوبخت فی علم الکلام أورد له ابن شهر آشوب فی المناقب - وکان معاصراً له - ابیاتاً... (۱۰).

محمد بن علی العودی شاگرد شهید ثانی بوده باشد^(۱۱).

۷- محمد بن موسی بن الحسین بن العود (زنده در ۷۶۱) اطلاع ما از او و پدرش که نام بردیم و برادرش که خواهد آمد، از اجازه نامه ای است که او در پشت قسمت اول کتاب السرائر ابن ادریس به برادر خود نوشته است.

این نسخه از سرائر را صاحب ریاض در تبریز دیده و متن اجازه نامه چنین است:

« انهاء ایده الله تعالی قرائة و بحثاً و شرحاً
الشیخ شرف الدین الحسین بن المرحوم الشیخ الإمام
نصیر الدین موسی بن العود تغمده الله برحمته و ذلك
فی عدة مجالس آخرها ۱۶ رجب المرجب سنة ۷۶۱
وكتب الفقیر الی الله الغنی محمد بن موسی بن
الحسین بن العود عفا الله عنه بمحمد و آله
الطاهرين »^(۱۲).

۸- شرف الدین حسین بن موسی بن العود (زنده در ۷۶۱) او برادر محمد بن موسی سابق الذکر است که اجازه نامه ای که متن آن را آوردیم به نام او نوشته شده است و صاحب ریاض پس از نقل اجازه نامه مزبور می گوید: بعید نیست که حسین بن موسی از اجداد ابن العودی معروف شاگرد شهید ثانی بوده باشد سپس می گوید: ظاهر اینست که مجیز و مجازله پسرعم یکدیگر بوده اند^(۱۳) درحالی که همانگونه که مرحوم تهرانی هم گفته است از اجازه نامه چنین بر می آید که این دو نه پسر عمو که برادر بوده اند^(۱۴).

دیگر اینکه علامه متببع حضرت آقای سید عبدالعزیز طباطبائی مد ظلّه درحاشیه ای که بر طبقات اعلام الشیعه در ذیل عنوان حسین بن موسی زده چنین احتمال داده است که او همان شرف الدین ابو عبدالله

گوینده این سخن همانگونه که مرحوم امین نیز اشاره کرده، ابن العودی صاحب ارجوزه در کلام را، با ابن العودی نیلی که در ابتداء معرفی کردیم خلط نموده است زیرا به طوری که گفتیم نام ابن العودی نیلی که با ابن شهر آشوب معاصر بوده سالم بن علی بن سلیمان است ولی نام صاحب ارجوزه اسماعیل بن حسین است و پدر و جد او را نیز معرفی کردیم و دیدیم که جد او نجیب الدین در سال ۶۷۹ در گذشته است.

ارجوزه شهاب الدین اسماعیل ناظر به کتاب «الیاقوت» نوبختی است و در فصل بندی و ورود و خروج متأثر از آن است ولی شرح یاقوت نیست، بلکه گاهی بعضی از مطالب یاقوت در ارجوزه نیامده است در باره این ارجوزه به زودی اطلاعات بیشتری ارائه خواهیم کرد.

۵- احمد بن شرف الدین حسین العودی الاسدی الحلی (زنده در ۷۴۱) او برادر شهاب الدین اسماعیل است و کاتب مجموعه بادلیان است که معرفی خواهد شد او در این مجموعه رساله هائی از پدرش شرف الدین و نیز همان ارجوزه کلامی برادرش شهاب الدین را تحریر کرده ضمناً در مجموعه بادلیان وصیت نامه ای از این شخص موجود است که مشتمل بر ذکر اعتقادات اوست. اطلاعات بیشتری درباره او در دست نیست.

۶- نصیر الدین موسی بن الحسین بن العود (متوفی قبل از ۷۶۱) پسر او محمد بن موسی در اجازه ای که به برادر خود حسین بن موسی داده و متن آن را به زودی خواهیم آورد از پدر خود به عنوان «الشیخ الإمام» یاد کرده و اولین تسمیه چنین بر می آید که موسی بن الحسین عالم معروفی در عصر خود بوده است و مرحوم تهرانی احتمال داده که او از اجداد

همانگونه که پیش از این آوردیم مرحوم تهرانی احتمال می دهد که این شخص از اولاد نصیر الدین موسی بن العود سابق الذکر باشد (۱۷).

این بود اسامی جمعی از علمائی که به خاندان ابن العودی منسوب شده اند که بعضی از آنها به حلّی و بعضی دیگر به جزینی عاملی شهرت یافته اند و به طوریکه در آغاز این مقال گفتیم به احتمال بسیار زیاد همه از يك خاندان هستند و این به خاطر مهاجرت نجیب الدین ابوالقاسم ابن العودی حلّی به جزین و سکونت دائم در آنجاست که از منابع مختلف نقل کردیم.

ارجوزة في علم الكلام

این ارجوزه که هم اینک تقدیم خوانندگان محترم می شود، اثر شهاب الدین اسماعیل بن شرف الدین العودی است که پیش از این او را معرفی کردیم و همانگونه که گفتیم شاعر در این ارجوزه به کتاب «الیاقوت» نوبختی ناظر بوده و مطالب و ترتیب ارجوزه را از آنجا گرفته است. این ارجوزه از نظر شعری در سطح متوسطی است و گاهی سخته هائی در وزن دارد که البته در اینگونه شعرها که مطالب علمی و کلامی را در بر گرفته قابل اغماض است.

این ارجوزه از آن نظر اهمیت دارد که مربوط به قرن هشتم است که قرن شکوفائی علم کلام شیعی است و فرزانهگانی مانند خواجه نصیر و علامه حلّی در آن قرن می زیسته اند که کلام شیعی را به اوج خود رسانیدند.

این ارجوزه که مشتمل بر ۳۲۶ بیت می باشد، تا به حال چاپ نشده و از آن دو نسخه خطی در

بن الحسین بن ابی القاسم نویسنده ردیه بر محقق باشد (که نام او را پیش از این آوردیم) و احتمال داده که ابوالقاسم کنیه موسی بوده باشد. این احتمال بعید به نظر می رسد زیرا لقب ابوالقاسم مزبور نجیب الدین بوده و در منابع مختلف به همین صورت آمده ولی لقب موسی در اجازه نامه مزبور نصیر الدین است. دیگر اینکه ترجمه نجیب الدین ابوالقاسم در منابع گوناگونی آمده که نمونه هائی از آن را پیش از این آوردیم و در هیچ يك از آنها از او به عنوان موسی یاد نشده است.

۹ - بهاء الدین محمد بن علی بن حسن عودی عاملی جزینی (زنده در ۹۶۲) شاگرد و ملازم شهید ثانی که حدود هفده سال در خدمت شهید ثانی زین الدین بوده و از او استفاده کرده است.

از این شخص اطلاع دیگری نداریم جز اینکه او شرح حال استادش را به صورت نسبتاً مفصلی نوشته به نام « بغية المرید في الكشف عن احوال الشهيد » و اطلاعات ذقیمتی از شرح حال و آثار و شاگردان شهید ثانی به دست داده است. ظاهراً هیچ نسخه ای از این کتاب در دست نیست مگر قسمتهائی از آن که حفید شهید ثانی علی بن محمد بن حسن بن زین الدین در اختیار داشته و مجموع آن را در کتاب خود به نام « الدر المنثور من المأثور و غیر المأثور » آورده است (۱۵).

عودی در این رساله می گوید: ابتدای ورودم به خدمت شهید در دهم ربیع الأوّل سال ۹۴۵ بود و ملازم خدمتش بودم تا اینکه به خاطر سفر خراسان، در دهم ذیقعد سال ۹۶۲ از او جدا شدم.

فكانتْها احلام نوم لم تكن

یا لیتها دامت و لم تتصرم (۱۶)

دست داریم :

۱- نسخه بادلیان که در مجموعه خطی به شماره ۶۴ ف عربی کتابخانه بادلیان آکسفورد آمده است در این مجموعه کتابهای متعددی از علماء شیعه که بیشتر مربوط به کلام و ملل و نحل است وجود دارد و نسخه نفیسی است، نسخه عکسی این مجموعه که در اختیار ماست حکایت از آن دارد که اصل نسخه در طول زمان آسیب بسیاری دیده و بعضی از جاها اصلاً قابل خواندن نیست و اگر نسخه دیگری از ارجوزه که معرفی خواهیم کرد در دست نبود موارد بسیاری خوانده نمی شد تاریخ تحریر این مجموعه از شعبان ۷۴۰ تا ذیحجه ۷۴۲ است و ارجوزه ابن العودی در تاریخ ۷۴۱ نوشته شده و با نسخه اصل به خط سراینده مقابله شده است.

۲- نسخه کتابخانه مبارکه آیه الله العظمی مرعشی نجفی قدس الله نفسه الزکیة که نسخه نسبتاً جدیدی است و در سال ۱۲۸۲ به وسیله محمد بن زین العابدین الموسوی تحریر شده و در مجموعه ای به شماره ۲۷۵۴ در دفتر کتابخانه ثبت شده است. بدون شك این نسخه از روی همین نسخه بادلیان استنساخ گردیده چون جاهای ناخوانای آن در این نسخه سفید گذاشته شده است.

لازم به ذکر است که نام این ارجوزه در نسخه بادلیان به این صورت است: «نظم الشيخ الإمام العالم الفاضل...» و در نسخه کتابخانه آیه الله مرعشی به نام «الاصول الكلامية» معرفی شده و در كشف الحجب به پیروی از امل الآمل به نام «ارجوزه فی شرح الیاقوت فی الکلام» آمده (۱۸) و در «الذریعة» نیز به همین صورت ذکر شده است (۱۹).

پاورقیها:

- (۱) اعیان الشیعة ج ۱ ص ۲۰۰.
- (۲) مجله مشکوة شماره ۳۵ ص ۱۸۹.
- (۳) لسترنج، سرزمینهای خلافت شرقی ترجمه محمود عرفان ص ۷۹.
- (۴) امینی، الغدیر ج ۴ ص ۳۷۲ به بعد.
- (۵) یافعی، مرآة الجنان ج ۴ ص ۱۹۱.
- (۶) ابن کثیر، البداية والنهاية ج ۱۳ ص ۳۰۴.
- (۷) ذهبی، العبر فی خبر من غیر ج ۳ ص ۳۴۳.
- (۸) ابن عماد حنبلی، شذرات الذهب ج ۵ ص ۳۶۵.
- (۹) عاملی، امل الآمل ج ۱ ص ۴۱.
- (۱۰) اعیان الشیعة ج ۳ ص ۳۱۹.
- (۱۱) تهرانی، طبقات اعلام الشیعة قرن هشتم ص ۲۲۲.
- (۱۲) ریاض العلماء ج ۲ ص ۱۸۲.
- (۱۳) همان مدرک.
- (۱۴) طبقات اعلام الشیعة قرن هشتم ص ۵۹.
- (۱۵) الدرالمثور من المأثور و غیر المأثور ج ۲ ص ۱۴۹ به بعد.
- (۱۶) همان مدرک ص ۱۵۱.
- (۱۷) طبقات اعلام الشیعة قرن هشتم ص ۲۲۲.
- (۱۸) کتوری، كشف الحجب والاستار ص ۳۸.
- (۱۹) الذریعة الی تصانیف الشیعة ج ۱ ص ۴۸۰.